

BİRİNCİ BÖLÜM

YAŞADIĞI DÖNEM

Siyasi Durum

Fahreddin Râzî (543-606/1148-1209) yaşamını Harezmşahlar hâkimiyetindeki topraklarda geçirmiş, Gur sultanları ve Selçuklu sultanları ile iyi ilişkiler kurmuş, dönemin devlet adamları tarafından da tanınmış ve saygı görmüştür.

10-13. asırlar arasında bölgede varlık gösteren Harezmşahlar Devleti bir sınır vilayeti olarak çıktığı tarih sahnesinde, birçok yönden Büyük Selçuklu Devleti'nin özelliklerini devam ettirerek tarihin en güçlü İslam kurumlarını oluşturmuş, fakat gücünün zirvesinde iken doğudan gelen Moğollar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Harezmşahlar ırk olarak Türk olmakla birlikte onların hangi Türk boyuna mensup oldukları hakkında kesin bir bilgi yoktur.¹

Kuruluşları Selçuklu hükümdarı Sencer zamanına rastlayan Harezmşahlar'ın kurucusu Kutbeddin Muhammed önce Selçuklu hâkimiyetini tanıyarak Sultan Sencer ile birlikte hareket etmiştir.² Ölümünden (522/1128) sonra yerine geçen oğlu Atsız, Sultan Sencer'e bağlılığını bildiren bir belge yazıp gönderse de onun bölgenin diğer güçlü devleti Moğol asıllı Karahıtaylar karşısında Katvan'da ağır bir yenilgi alması üzerine (536/1141), Horasan bölgesini istilaya başlar, Merv'i alır ve Nişabur'da adına hutbe okutur.³

Bu dönemde Karahıtaylar ile anlaşma yolunu tutan Atsız, Kıpçak Beyliği gibi beylikler üzerine yürüyerek bölgedeki hâkimiyetini genişletir. Bu esnada Sultan Sencer'in Horasan'da Oğuzlar'a mağlup olup esir düşmesiyle Büyük Selçuklu Devleti fiilen çökmüş, bu durum karşısında Oğuzlar'a karşı birlik oluşturmaya çalışan Sultan Atsız, Selçuklular ile ilişkilerini iyi tutmayı tercih etmiştir. Sultan Atsız vefat ettiğinde yerine oğlu İl Arslan geçer (551/1156). Siyasi olarak Sultan Sencer'e bağlılığını ilan eden İl Arslan'ın Harezmsahlığı sultan tarafından kabul edilip resmen tanınmıştır.⁴

İl Arslan'ın yerine başa geçen (569/1173) oğlu Alaeddin Tekiş döneminde taht kavgaları nedeniyle başlangıçta iç işlerine yabancı devletlerin müdahaleleri görülmüş ve devletin malları pazarlık konusu yapılmışsa da Sultan Tekiş kısa sürede otoritesini sağlamış ve uzak görüşlü politikası ile istikrarlı hâle getirdiği Harezmsahlık Devleti'ni yalnız İslami doğunun değil, bütün doğunun birinci sınıf siyasi teşekkülü hâline getirmiştir. Ardından Alâeddin Tekiş bölgedeki Türk boyları ve Karahıtaylar karşısında önemli başarılar elde ederek, Buhara'yı Karahıtaylardan alır (578/1182), Horasan'da Nişabur gibi önemli yerleri ele geçirir. Böylece bölgede çok önemli bir güç hâline gelen Tekiş, Gurlular ile iş birliği yapan kardeşi Sultanşah ile onun ölümüne (589/1193) kadar uğraşmak zorunda kalmış, bu tarihten sonra da çok hızlı bir yükselişe geçmiştir.⁵

Bu dönemde Irak Selçuklularının başında bulunan ve dirayetsiz bir sultan olan II. Tuğrul, Rey'e girip halifeye ve Harezmler'e karşı çıkınca yenilir ve akabinde öldürülerek

Irak Selçukluları'nın yıkılmasına neden olur (591/1194). Böylece Harezmsahlar Devleti imparatorluk hâline gelir ve Rey şehri dâhil, tüm Irak toprakları bu devletin sınırları içine girer. Sultan Tekiş'in, halifenin dünyevi hâkimiyet iddiasını reddetmesiyle başlayan Harezmsah-Halife sürtüşmesi Tekiş'in galip geldiği bir savaşla son bulur (593/1196).⁶ Bunun üzerine Halife Nâsır tekrar Irak'a gelen Tekiş'e Horasan, Türkistan ve Irak'ın saltanat beratını göndermek zorunda kalır (595/1198). Sultan Tekiş, toprakları Bağdat'tan Talas civarına ulaşan bir imparatorluk kurduktan sonra bölgede yer alan Batıniler ile mücadele ederken hastalanıp vefat eder ve yerine oğlu Kutbeddin Muhammed geçer (597/1200).⁷

Sultan Muhammed başlangıçta hanedan üyeleriyle, sonra da bu iç karışıklıkları destekleyen Gurlular ile mücadele eder. Muhammed Gurlular ile uzun süren bu mücadelelerin sonunda önce Herat'ı (601/1204), ardından da Belh'i alır ve böylece Gurlular Horasan bölgesinden çıkarılarak Harezmsahlar Devleti'ne bağlanır.⁸

Bu gelişmelerin ardından Maverâünnehir bölgesine ve Karahıtaylar üzerine yürüyen Muhammed, Mazenderan'ın kendilerine katılmasıyla onları ağır bir yenilgiye uğratar (607/1210) ve gayrimüslim bir unsura dayanan bu devleti büyük sarsıntıya uğratarak Maverâünnehir bölgesine hâkim olur. Kısa süre sonra da Karahıtaylar tarih sahnesinden silinir (611/1214). Ardından Gazne'yi alan Sultan Muhammed bir hile ile Gur Devleti'nin hükümdarını öldürterek bu devleti de ortadan kaldırır (612/1215). Bu dönemde Kirman'ı, Sistan'ı, Umman Denizi'ne kadar olan bölgeyi ve Irak-ı

Acem'i alan⁹ Muhammed, Bağdat'ı da almak için harekete geçse de bunda başarısız olarak geri döner.

Sultan Muhammed'in Çin'i fethetme düşüncesi onun ilk defa Moğollar'la karşılaşmasına neden olur. Önce bir yenilgi ve arkasından yapılan anlaşma ile başlayan bu temas (615/1218) Muhammed'in 450 kişilik bir Moğol ticaret heyetini katletmesiyle tarihî bir dönemece girer. Çünkü büyük bir ordu ile tarihte benzeri görülmemiş bir hızla harekete geçen Cengiz Han (617/1220) Harezmşahlar'ı her yerde yenmeyi başararak, Buhara ve Semerkand'ı alıp harabeye çevirir.¹⁰ Gariptir ki bu mücadelede Halife Nâsır Moğollardan yana tavır almıştır.¹¹

İlmî ve Kültürel Durum

Küçük bir sınır eyaletiyken önce bağımsız bir devlet, sonra da bir imparatorluk hâline gelen Harezmşah Devleti kendisine Büyük Selçuklu Devleti'ni örnek alarak kurumlarını geliştirmiştir. Bu dönemde bölgede önemli mezhep mücadeleleri görülür. Nitekim Rey ve İsfahan'da köy halkı Şii, şehir halkının çoğu Hanefî, bir kısmı da Şâfiî'dir. Bu kesimler arasında süren mücadelenin sonunda Şâfiîler bütün hasımlarına karşı üstünlük elde etmişlerdir.¹²

Bu dönemde Harezmşahlar'ın başkenti Gürgenç ile Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in başkenti olan Merv şehirleri, bölgenin iki önemli ilim ve kültür merkezi olarak oldukça gelişme kaydederler. Moğol istilasından önce sadece

İKİNCİ BÖLÜM

HAYATI VE İLMÎ SERÜVENİ

Hayatı

Fahreddin Râzî'nin kaynaklarda anılan tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn b. el-Hasen b. Alî Fahrüddîn er-Râzî et-Taberistânî el-Kuraşî et-Teymî el-Bekrî'dir. Fakat o daha çok Fahreddin Râzî, Fahr-i Râzî, İbnü'l-Hatîb ve İbn Hatîbî'r-Rey adlarıyla ün kazanmıştır.

Fahreddin Râzî 25 Ramazan 543/6 Şubat 1149 tarihinde, devrin önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda Fahreddin Râzî'nin ailesinin Taberistan asıllı olduğu söylenmiş, fakat Rey'e ne zaman geldikleri belirtilmemiştir. Râzî'nin soyu hakkında da farklı rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklar onun Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiğini belirtmiş,¹⁴ bir kaynakta onun eserlerinde kendisini Hz. Ömer'e nispet ettiği tespit edilmiş,¹⁵ başka bir kaynakta ise Arap değil, Fars kökenli olduğu söylenmiştir.¹⁶

Fahreddin Râzî'nin söz ve yazı dili olarak Arapça ve Farsçayı kullanmasına bakarak onun bu milletlere mensup olduğunu iddia etmek doğru değildir. Çünkü bu dönemde onun hâkimiyetinde yaşadığı Türk devletleri de ilim dili olarak Arapçayı, resmî yazışma dili olarak Farsçayı kullanmaktadırlar. Dolayısıyla Türklerin hâkim olduğu bir

kültür ve medeniyet ortamında yetişen Râzî'nin Türk olma ihtimali oldukça güçlüdür.¹⁷

Fahredden Râzî'nin dedesi Hasan b. Ali zengin bir tüccar olup kırk yıl Mekke'de ikamet etmiştir. Babası Ziyâeddîn Ömer (ö. 559/1164) de güzel ve etkili hitabetiyle "Rey Hatibi" olarak şöhret bulmuş değerli bir âlimdir.

Siyasi yönden oldukça istikrarsız olan bu dönemde bölgede hâkimiyet sık sık el değiştirmiştir. İktidarı ele geçiren beylikler kalıcı olabilmek için halka, özellikle de âlimlere son derece iyi davranmış, onların desteğini almaya çalışmışlardır. Bu durumdan oldukça istifade eden Râzî, Harezmsah topraklarında doğup büyümüş ve bu devletin sultanlarıyla iyi ilişkiler kurmuş, bu durum onun Gur sultanları, bunların bir kolu olan Bâmiyan hükümdarları ve Suriye'de hüküm süren Eyyubî sultanları ile de iyi ilişkiler kurmasına ve onların iltifat ve ikramlarına nail olmasına bir engel teşkil etmemiştir.

Râzî, Gur Sultanı Gıyâseddin ve kardeşi Şihâbeddin ile dostluk kurmuş, *Letâifu'l-Gıyâsiyye* adlı eserini Sultan Gıyâseddin'e ithaf ederek onların himayesiyle devlet içinde görev almıştır. Bu görevi karşılığı Sultan'ın büyük teveccühüne mazhar olan Râzî, onun çok miktardaki ikram ve ihsanına kavuşmuştur.¹⁸ Gur Sultanı bu dönemde ülkesinde şeyhulislam olarak anılan Râzî için Herat'ta bir de medrese inşa ettirmiştir. Râzî Gurlular'ın bir kolu olan Bâmiyân hükümdarlarıyla da dostluk kurup onlardan Bahâeddin Şâm b. Muhammed'e *el-Berâhinü'l-Bahâiyye*, *Ziyâratu'l-Kubûr* ve *en-Nihâye ve'l-Bahâiyye* adlı eserlerini ithaf eder.

Kaynaklarda Buhara, Semerkand, Hocend, Benakit, Gazne ile Hint beldeleri, Türkistan ve Horasan'daki diğer şehirler arasında birçok seyahat yaptığı belirtilen Râzî bir dönem Harezmsâh Devleti Sultanı Muhammed b. Tekiş'in himayesine girmiş, ondan büyük itibar görüp yüksek bir mevkiye gelmiş ve *Hadâiku'l-Envâr* isimli eserini de ona ithaf etmiştir.¹⁹ Sultan Tekiş, Râzî'yi Şehzade Alaeddin Muhammed'in eğitimiyle görevlendirmiş, onun ölümü ve yerine Alaeddin'in geçmesiyle (596/1200) Râzî'nin nüfuz ve itibarı daha da artmıştır.²⁰ Sultan Alaeddin, Râzî için Harezm'de bir medrese tahsis etmiş, burada dinleyici vasfıyla onun derslerine katılmış, Herat'taki kendi malikânesini onun ikametine vermiş, ayrıca diğer şehirlerde de onun adına medreseler yaptırılmıştır.²¹ Râzî de ona *el-İhtiyârâtu'l-Alâiyye* ve *et-Tarîkatu'l-Alâiyye* gibi eserlerini ithaf etmiştir. Râzî daha sonra Sultan Alaeddin tarafından Hindistan'a elçi olarak gönderilmiş,²² kızını da Harezmsâh veziri Alâülmülk ile evlendirerek bu devletle olan ilişkilerini daima kuvvetli tutmuştur.

Fahreddin Râzî, Eyyûbî hükümdarı Âdil Seyfeddin'e *Esâsu't-Takdîs'ini*, Şirvan hükümdarı Muhammed b. Rıdvan'a *Uyûnu'l-Hikme* şerhini, Melikü'l-Vüzerâ Kıvâmuddin'e de *el-Mebâhisu'l-Meşrîkiyye* isimli eserlerini sunarak, bölgedeki tüm devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Râzî'nin sultanlara gösterdiği bu yakınlık onlar tarafından da karşılıksız bırakılmamış, bu sultan ve devlet adamları ülkelerine geliş-gidişlerinde onu törenlerle karşılayıp uğurlamış, vaazlarına katılıp sözlerini dikkate almış ve kendisine

daima saygı göstermişlerdir. Hatta onun otoritesi Sultan Alâeddin üzerinde o denli fazla olmuştur ki, bazen ona çok sert konuştuğu hâlde sultan buna ses çıkaramamıştır.²³ Bazı hükümdarların ayakkabılarını elinde taşıdığı Râzî, bazen bu hükümdarlarla iltifatlaşmıştır. Nitekim o bir gün sultana “*Kılıcının gölgesinde yaşıyoruz!*” deyince, sultan da ona “*Bilakis biz ilminiz sayesinde yaşıyoruz!*” karşılığını vermiştir.²⁴

Râzî, ailesi varlıklı bir kimse olmasına rağmen, babasının erken ölümü nedeniyle başlangıçta maddi yönden oldukça sıkıntıya düşer. Maddi destek bulmayı umarak Buhara’ya gidip Mâzeoğulları’na sığınan Râzî burada umduğunu bulamaz. Ardından Horasan’a döndüğünde, tesadüfen Harezmsah Devleti Sultanı Muhammed Tekiş ile karşılaşır ve Tekiş’in ona değer verip makamını yükseltmesi ve bol ihسانlarda bulunması sayesinde maddi yönden rahata kavuşur.²⁵ Daha sonra Rey şehrinde zengin bir doktorla tanışır ve iki oğlunu onun iki kızıyla evlendirir. Doktorun kısa süre sonra ölümüyle servet Râzî ailesine geçer ve ailenin mali durumu bir daha bozulmayacak şekilde düzelir. Bunların yanı sıra Râzî Gur sultanları, Bâmiyân ve Harezmsah sultanlarıyla kurduğu iyi ilişkiler neticesinde birçok ihسانa nail olur ve bunları ticaretle de artırarak oldukça yüklü bir servet edinir. Onun bu serveti kaynaklarda oldukça abartılı bir şekilde nakledilir.²⁶

Râzî’nin ailesi ve çocukları, 617/1220 yılında gelen Moğol istilası sırasında, damatları olan vezir Alâülmülk’ün Moğollar’a sığınması sayesinde bu katliamdan kurtulmuş, ardından aile Semerkand’a gönderilmiştir. Kaynaklarda Râzî’nin evliliğine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜŞÜNCE

Tefsir

Fahreddin Râzî İslami ilimler arasında en çok tefsir alanında meşhur olmuş ve ön plana çıkmıştır. Bunun sebebi, onun ömrünün son döneminde bütün ilmî birikimini ortaya koymak suretiyle kaleme aldığı meşhur tefsir eseridir. Tefsir ilminde bir zirve ve dönüm noktası oluşturan bu eser onu bu alanda haklı bir şöhrete kavuşturmuştur.

Biz çalışmamızın bu aşamasında, önce onun tefsirini tanıtacak, ardından da bu eser üzerinden Fahreddin Râzî'nin Kur'an-ı Kerim'in tefsiri hakkındaki görüş ve yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Fahreddin Râzî'nin tefsiri, en meşhuru *Mefâtihu'l-Gayb*⁵⁶ olmak üzere *et-Tefsîrû'l-Kebîr* ve *Fütûhu'l-Gayb* gibi birkaç isimle bilinir.

Tefsirin Yazılış Gayesi

Fahreddin Râzî ömrünün sonuna doğru başta kelim ve felsefe olmak üzere farklı İslami ilim dallarına ait bilgi ve birikiminin zirveye ulaştığını hissettiğinde, bütün ilimlerin gayesinin tek bir kitabı anlamak olduğu düşüncesiyle tüm birikimini Kur'an'ın tefsiri yönünde kullanmayı amaçlar. Nitekim o bu amaçla tüm ilimlerin kaynağı olarak gördüğü

Kur'an'ı yine bu ilimlerin ışığı altında, o güne kadar denenmemiş bir tarzda tefsir ederek, hayatını güzel ve nihai bir tefsirle taçlandırmak ister. O, kafasında oluşturduğu bu büyük projenin ipuçlarını zaman zaman açığa vurmuş, fakat bunun hasımları tarafından hafife alınması onun üzerinde daha da teşvik edici bir etki yapmıştır. Nitekim o, tefsirinin başına yazdığı mukaddimede bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Zaman zaman bu yüce sure/Fâtiha ile ilgili on bin ayrı mesele tespit etmenin mümkün olduğunu ifade ettim. Fakat bazı cahil, kıskanç ve inatçı kimseler bunu imkânsız görerek, bunların kendi yaptıkları gibi sağlam esaslardan uzak birtakım uzun teferruatlar olacağını zannettiler. Çünkü onların tarzı bu olup, farklı bir şey düşünemiyorlardı. İşte ben bu eseri yazmaya başladığımda, yukarıda bahsettiğim işin mümkün ve kolay olduğuna dikkat çeksin diye bu mukaddimeyi yazdım.”⁵⁷

Fahredden Râzî Fâtiha suresini böyle bir gaye doğrultusunda geniş bir şekilde kaleme alıp iddiasını ispatladıktan sonra, bu metodu tüm surelere aynen uygulamanın çok zor ve uzun zaman isteyen bir iş olacağını fark etmiş olacak ki, tefsirin ilerleyen kısımlarında, bunun özeti sayılabilecek bir yöntem takip etmiştir.

Fahredden Râzî'nin ikinci hedefi savunmaya yöneliktir. O, tefsirinde kendi dönemine kadar Ehl-i sünnet dışı kesimler tarafından Kur'an ayetleri hakkında ileri sürülen görüş ve iddialara karşılık vermeye ve bunları çürütmeye çalışmış, böylece Kur'an'ın inanç esaslarını doğru ve ikna edici bir tarzda ispat etmeyi hedeflemiştir. Tefsirin hemen

her yerinde görülmesi mümkün olan bu üslup, kalamî konularda Mutezile ve Şia gibi gayri Sünni kesimlere, genel olarak dinler alanında ise Ehl-i kitaba verilen cevaplarda oldukça hâkimdir. Hedef savunma olunca, elbette önce bu iddiaların sergilenmesi, ardından da bunlara ikna edici bir şekilde cevap verilmesi gerekmiştir ki, bu durum tefsirin metot ve hacmini açıklayan önemli bir husustur.⁵⁸

Fahreddin Râzî'nin ilk iki hedefinin tamamlayıcısı mahiyetindeki üçüncü ve son hedefi ise benimsemiş olduğu bilimsel tefsir anlayışına uygun olarak Kur'an'a aklın ışığında bakmak, onun akli ve bilimsel icazını ispat etmektir. Bu gayeyle o, Kur'an'ın her türlü fikrî tutarsızlık ve akli kusurdan uzak olduğunu ortaya koymaya, diğer bir deyişle nakil yoluyla gelen hakikatleri, aklın prensipleriyle de ispat etmeye çalışmıştır. Bundan dolayı tefsirinde sadece nakilleri sergilemekle yetinmeyip bu yönde beşerî bilginin her türünü kullanmaktan çekinmeyen Râzî, böylece Kur'anî hususların doğruluğunu akli prensiplerin ışığı altında ortaya koymaya çalışmıştır. Nitekim felsefe yoluyla İslam âlemine gelen akli yöneliş, Mutezile'nin gayretleriyle dinî alana hâkim kılınarak, iki farklı anlayışın gelişmesine neden olmuş, ardından İmam Eş'arî, Bâkılânî, Cüveynî, Gazzâlî gibi âlimlerin çabalarıyla akıl ile naklin arası birleştirilmeye çalışılmış, Fahreddin Râzî de bu çabayı tefsir alanına taşımıştır.

Son olarak kendi devrinde tefsir alanındaki üstünlüğü Mutezile'nin tekeline geçtiğini gören Râzî, onların tefsirlerini kendi görüşlerini açıklama ve mezheplerinin usullerini ispat için bir vesile edindiklerini fark etmiştir.

Bu hâkimiyeti kırmak istemiş ve bu amaçla onların benimsedikleri metodu, Ehl-i sünnetin esas ve prensiplerine uygun olarak Kur'an'a tekrar uygulamış, böylece onların yanlışlarını bizzat kendi metotlarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu noktada o, kendisine belagat yönüyle Abdulkâhîr Cürçânî'yi, akla dayanan mezhebî anlayış yönüyle de eski bir Mutezile mensubu olarak onların metodunu iyi bilen İmam Eş'arî'yi esas almıştır.⁵⁹

Tefsirin Genel Muhtevası

Fahredden Râzî'nin tefsiri, muhtevası ve benimsenen metot itibarıyla kendi alanında farklı bir tarz oluşturmuş, bu yeni tarz karşısında âlimler kabul veya ret şeklinde iki farklı tavır sergilemişlerdir. Bu iki yaklaşımdan olumsuz olanı benimseyenlerin yönelttikleri en önemli itiraz, İbn Teymiyye'de ifadesini bulan, "*Onda tefsir hariç, her şey var.*" iddiası olmuş; buna karşılık Râzî'nin metodunu benimseyenler bu ithama, Sübkî'ye ait olan, "*Onda tefsir dâhil her şey var.*"⁶⁰ ifadesiyle cevap vermişlerdir.

Fahredden Râzî eserine o güne kadar tefsirlerde görülmesi pek alışık olunmayan konuları sokmuş ve bunları kendine özgü bir metotla çok kapsamlı olarak ele almıştır. Onu savunanlar bu durumu Râzî'nin tefsirini yazış gayesi ve kendisine özgü metodu ile gerekçelendirmeye çalışmışlardır. Şöyle ki, Râzî Kur'an'ın akli ve bilimsel icazını ispat edip onun her türlü fikrî tutarsızlık ve akli kusurdan uzak olduğunu ortaya koymak, diğer bir deyişle nakil yoluyla bildirilen hakikatleri aklın incelikleriyle ispat etmek, ayrıca onu her tür dış ithama

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM GÜNÜMÜZE TESİRİ

Râzî'yi Etkin Kılan Sebepler

Pek çok İslam âliminin hayatı zorluklar içinde geçmiş, onların değeri ancak öldüklerinde veya çok daha sonra öğrencileri ya da eserleri sayesinde anlaşılabilmiştir. Fahreddin Râzî ise daha sağlığında ilmî otoritesini herkese kabul ettirmiştir. Onun çok yönlü bir âlim olarak pek çok dinî alanda üst düzeyde yeterliliğe sahip olması kadar, sahip olduğu bilgileri eserleri aracılığıyla ilim âlemi ve sultanlarla, vaazları sayesinde de halkla paylaşmış olması bunda etkili olmuştur. Bu sayede döneminde büyük bir şöhrete kavuşan Fahreddin Râzî, yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla görüşlerini daha kendi sağlığında dört bir yana ulaştırma imkânı bulmuştur.

Râzî'nin gerek döneminde, gerekse sonrasında meşhur olmasını sağlayan bir diğer konu onun ders, sohbet ve vaazlarını son derece anlaşılır bir dille yapması, eserlerini de aynı şekilde son derece etkili bir üslupla kaleme almış olmasıdır. Öyle ki o, kelim ve felsefenin en zor konularını yüzyıllar sonra bugün bizlerin bile kolay bir şekilde anlayabileceği biçimde güzel açıklamıştır. Bu sayede onun eserleri günümüze değin kendi alanlarının başyapıtları olarak kabul görüp okunagelmıştır. Bunun ötesinde Fahreddin Râzî'nin eserleri sistematik olarak daha sonra kaleme alınan eserlere

örneklik ederek onların daha kolay ve rahat yazılmasına öncülük yapmıştır.

Öğrencileri, Fahreddin Râzî'nin eserlerini yorumlayarak daha da geliştirmiş, yaptıkları ilmî yolculuklarla onun görüşlerini Horasan, Bağdat, Suriye, Anadolu ve Mısır gibi İslami merkezlerden Endülüs ve Mağrib'e kadar ulaştırmışlardır. Fahreddin Râzî'nin görüş ve eserleri daha sağlıklı o denli yayılmıştır ki kendisinden etkilenen devrin önde gelen İslam âlimleri kendisiyle temasa geçerek ondan yararlanmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda büyük mutasavvıf İbn Arabi onun eserlerinden etkilenerek kendisine bir mektup yazmıştır.⁴⁸⁷ Benzer şekilde Mevlana Celaleddin Rumî, ünlü eseri Mesnevi'de Fahreddin Râzî'nin şöhretine işaret etmiştir.⁴⁸⁸ Aynı şekilde İbn Haldun *el-Lübab* isimyle Fahreddin Râzî'nin *el-Muhassal* isimli eserini özetlemiş ve büyük ölçüde onun etkisinde kalmıştır.⁴⁸⁹

Fahreddin Râzî başta tefsiri olmak üzere kelim ve fıkıh alanındaki eserleriyle Anadolu'da bilhassa Osmanlı düşünce ve ilim hayatında da etkili olmuştur. Öncesinde Kadı Beydavi, Nasıruddin et-Tûsî ve Sadreddin el-Konevî, sonrasında ise İbn Kemal ve Ebussu'ûd gibi ilim adamları Fahreddin Râzî'nin eser ve görüşlerinin Anadolu topraklarında tanınıp yayılması konusunda çaba harcamışlardır.⁴⁹⁰ Bu dönemlerde bölgedeki medreselerde verilen icazetnameler önce Sirâceddin Urmevî vasıtasıyla, daha sonra ise Sadeddin Teftazanî ve Seyyid Şerif Cürcânî aracılığıyla Fahreddin Râzî'ye dayandırılmıştır. Bunun ötesinde Fahreddin Râzî'nin etkisi Türkistan, Afganistan, Hindistan, İran ve bütün Arap ülkelerinde güçlü ve sürekli olarak devam etmiştir.⁴⁹¹

Kendisinden Sonrasına ve Günümüze Etkisi

Fahredden Râzî'nin kendisinden sonraki dönemlere bilimsel yönden en önemli katkı ve etkisi, başta tefsiri olmak üzere hemen bütün eserlerinde ele aldığı meselelere sistematik, bilimsel ve tarafsız yaklaşım biçimidir. O, eserlerinde ele aldığı konuları farklı mezhep görüşleri ve delilleri ışığında, ilmî bir yaklaşımla, oldukça sistematik bir tarzda ortaya koymuştur. Bu sayede okuyucu, çok zor konuları bütün boyutlarıyla birlikte rahatça anlama imkânına kavuşmuştur. Bu yönüyle Râzî kendisinden sonraki dönemlerde eser kaleme alan ılımlı ilim adamları için esin kaynağı ve güzel bir örnek oluşturmuştur.

Fahredden Râzî geliştirdiği bilimsel yöntemin yanı sıra eser kaleme aldığı alanlara o döneme kadar alışlagelenin dışında yeni bilgiler ve farklı bakış açıları kazandırmıştır. Örneğin o ele aldığı hemen bütün ayet ve surelerin tefsirinde öncelikle onların öncesi ve sonrasıyla ilişkisine temas etmiştir. Bu sayede ayet ve sureler arası ilişki ve tutarlılığı, tefsir alanında ayrı bir önem taşıyan ve oldukça ön plana çıkan bağımsız bir tefsir ilmi niteliğine kavuşmuştur. Bunun sonucu olarak daha sonra bu alanda Burhaneddin el-Bikaî'nin *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyi ves'-Suver'i* gibi bağımsız eserler kaleme alınmıştır.

Bunun dışında Fahredden Râzî, tefsirine ve diğer eserlerine coğrafya, tıp, astronomi vb. hemen her ilim dalından bilgileri dâhil etmiştir. İbn Teymiyye bu durumu, "Onun tefsirinde, tefsir hariç her şey var." diyerek yadırgamışsa da zaman Râzî'yi haklı çıkarmış ve ondan sonra yazılan

tefsirlerde bu tür bilgiler artarak varlığını devam ettirmiştir. Kur'an'ın farklı icaz yönlerinden biri olarak gördüğü bu konular, zaman içinde hakkında bağımsız eserler kaleme alınan ayrı birer uzmanlık dalı olmuştur. Nitekim Cevherî Tantavî'nin, *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eseri bunun güzel bir örneğidir.

Fahreddin Râzî İslami ilimlerin tefsir ışında diğer dallarına da hem yöntem hem de içerik bakımından olumlu anlamda katkıda bulunmuştur. Râzî öncesi ve sonrası pek çok fıkıh kitabı ve ahkam tefsiri kaleme alınmıştır. Bunların belirgin özelliği, belli bir mezhep temeline göre kaleme alınmaları, diğer mezhep görüşlerini bağınazlığa varacak düzeyde sert bir şekilde eleştirmeleridir.⁴⁹² Fahreddin Râzî ise tefsirine aldığı "ahkâmu'l-Kur'ân" a dair bilgileri, tercihini Şâfiî mezhebinden yana yapmakla birlikte tarafsız bir şekilde ortaya koymuş, bu yönüyle sonraki fıkıh eserlerine ve ahkâm tefsirlerine dört mezhebi ve diğer farklı görüşleri dikkate alma konusunda güzel bir örnek teşkil etmiştir.

Fahreddin Râzî'ye özgü olan ve daha sonrası için güzel bir örnek oluşturan konu, onun eserlerinde farklı alanlara ait değişik bilgi kaynaklarına ait görüş ve yaklaşımları ustalıkla bir araya getirip uzlaştırmasıdır. Tefsirinde temel bilgi kaynağı olarak hem akli hem nakli hem de sezgiyi birbiriyle çatıştırmadan kullanmıştır. Bunun da ötesinde akıl-nakil çatışmasında akli naklin önüne geçirmiştir. Bununla birlikte bir yandan akıl-nakil dengesine dayalı dengeli bir kelamî anlayış geliştirirken, diğer yandan sezgiye dayalı tasavvufu İslami ilimlerin zirvesine yerleştirmiş ve her iki alana ait